

6. Падучева Е. В. Глаголы действия : толкование и сочетаемость / Е. В. Падучева // Логический анализ языка : Модели действия. – М. : Наука, 1992. – С. 69–77.
7. Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення : навчальний посібник / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во Київ. пед. ін-ту імені О.М. Горького, 1978. – 108 с.
8. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [монографія] / Марія Яківна Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 176 с.
9. Сильницкий Г. Г. Семантические и валентностные классы английских каузативных глаголов : автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Г. Г. Сильницкий. – Л., 1974. – 32 с.
10. Уорс Д. С. Трансформационный анализ конструкций с творительным падежом в русском языке / Д. С. Уорс // Новое в лингвистике. – М. : Иностранная литература, 1962. – Вып.2. – С. 637–682.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Овчинникова Ірина Ігорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови НПУ імені М.П. Драгоманова.
Наукові інтереси: семантичний синтаксис, функціональна граматики української мови.

ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНІ КОНСТРУКЦІЇ З АТРИБУТИВНИМИ ФРАЗОВИМИ НОМІНАЦІЯМИ

Тетяна ОГАРЕНКО (Кіровоград)

У статті проаналізовано займенниково-співвідносні речення з означальними блоками «корелят + підрядна частина», встановлено структурні особливості зазначених одиниць, визначено типові корелятивні пари, що функціонують у межах займенниково-співвідносних конструкцій з атрибутивними фразовими номінаціями.

Ключові слова: займенниково-співвідносні речення, корелят, корелятивні пари.

The article is devoted to the problem of functioning of specific nominative units - phrase nominative units in the structure of pronoun-correlative subordinate sentences.

Key words: pronoun-correlative sentences, correlate, correlative pairs.

Природним є прагнення носіїв мови до найбільш чіткого висловлення думки. Саме бажання людини більш точно, детально, виразно донести свої міркування до іншого індивіда є тим поштовхом, що сприяє розвитку мови. У результаті цього з'являються нові одиниці, які забезпечують достатню інформативність мовлення, зокрема фразові номінації (далі – ФН). Це блоки «корелят + підрядна частина» (далі – «К + ПЧ»), що функціонують у займенниково-співвідносних реченнях. Інтерес становить аналіз фразових номінацій, які посідають позицію означальної синтаксеми, «адже найважливіше завдання функціонального синтаксису – вказати на роль кожної синтаксичної одиниці, кожного синтаксичного елемента у побудові зв'язного мовлення, у процесі комунікації» [7, 14].

Традиційно складнопідрядні займенниково-співвідносні речення, у яких блок «К + ПЧ» має атрибутивну характеристику, трактуються як конструкції з підрядними означальними. Деякі мовознавці, наприклад, О.Д. Пономарів, своєрідно класифікують аналізовані одиниці. Не визнаючи займенниково-співвідносні речення як окремий тип, він розглядає їх у межах складнопідрядних із підрядними з'ясувальними [10, 129 – 137]. Лише частину займенниково-співвідносних речень зараховано до складнопідрядних з підрядними означальними; з-поміж них виокремлено два типи підрядних:

«... а) присубстантивно-означальні, якщо в ролі опорного слова, пояснювального підрядним означальним реченням, виступає іменник, субстантивований прикметник чи дієприкметник; б) призайменниково-означальні – коли опорним словом є вказівний чи означальний займенник» [10, 139]. На нашу думку, можна відзначити ще одну групу, що є результатом контамінації двох вище зазначених – коли опорним компонентом виступає сполука вказівного (чи означального) займенника з іменником, наприклад: *Стояла та пора року, коли все навколо буяло життям* (П. Наніїв, 1993, 177); – *Вхотів? – сміялися шофери з того новачка, що простодушно згодився був чекати до ранку* (ЛК: О. Гончар, 1959, III, 181); *Та околиця, де жив він [Бертольд], вся була йому віддана, люд увесь в тім краю мусив признавать його за пана* (ЛК: Леся Українка, 1951, I, 379).

З-поміж означальних фразових номінацій можна визначити дві групи:

1) до першої (кількісно меншої) віднесено конструкції, у яких роль корелята виконують одиничні прономінативи, зокрема *такий, той*;

2) до другої зараховано ФН з антецедентом, в яких позицію корелята посідає сполука вказівного слова з іменником (термін «антецедент» у роботі використано на позначення займенникового компонента, що виступає складником опорної сполуки «З + І»). Речення другої групи мають предметно-атрибутивне значення, оскільки опорний компонент характеризується складністю будови, і становлять переважну більшість у системі структур з атрибутивною семантикою.

У запропонованій статті здійснено аналіз ФН першої групи. Автор спробував розв'язати такі завдання:

1. Проаналізувати семантику атрибутивних блоків «К + ПЧ».
2. Виявити зв'язок позиції ФН зі значенням означальності.
3. Установити структурні особливості аналізованих речень.
4. Визначити типові корелятивні пари, що функціонують у межах займенниково-співвідносних речень з атрибутивними ФН.

Речення із ФН, у яких атрибутивна семантика позначається за допомогою одиничного корелята *такий*, становлять кількісно незначну групу. Пов'язано це з тим, що займенник *такий* у складі ФН виявляє надзвичайну здатність до вираження найрізноманітніших значень. Так, він бере участь у реалізації:

1) суб'єктної семантики: *Коли б сталося **таке**, що Ви згодитесь секретарювати, то чи не міг би я попасти на Ваше місце, себто “делопроизводителем”* (М. Коцюбинський); *І якщо зараз з-поміж молодих, які зібралися на падубі, теж є **такі**, що вмють кроїти, й шити, озброювати паруси, то це тому, що з ними був Ягнич-майстер, він їх цього діла навчив* (О. Гончар).

У таких конструкціях спостерігається синкретизм семантики: предметне значення тісно переплітається з атрибутивним, створюючи конструкції з подвійним тлумаченням. Однак у подібних реченнях, на нашу думку, превалює все ж субстанціальність.

2) предикатного значення: *Заняття **таке**, що вмерти не дадуть* (О. Гончар); *Монтаньяр: ...Навіщо се? Щоб невіглас прийдешній побожно промовляв “Лавуазьє!” В той час, як сам Лавуазьє вже стане **таким**, що й здумати про нього бридко* (Леся Українка).

3) квалітативного значення: – *Гуляй, шляхта, на козацьких кістках! – гукнув Лац і собі пішов у танець, але він був **такий** п'яний, що заточувався й трохи не звалився додолю* (І. Нечуй-Левицький).

Таким чином, прономінатив *такий* функціонує у складі суб'єктних, предикатних, обставинних ФН. Будучи за своєю природою словом вказівної семантики (*такий* – займенник із групи дейктичних), він також сприяє реалізації ад'єктивного значення.

Атрибутивні ФН з повноцінним корелятом *такий* (не у ролі антецедента), як зазначалося раніше, трапляються нечасто, переважно у реченнях народнопоетичних творів. Виникнення означальності пов'язане з препозицією ФН; у випадку постпозитивного розташування такі ФН слід було б трактувати як предикатні. Отож, для формування атрибутивної семантики визначальним фактором у цьому випадку є позиція ФН. Важливим елементом є і формальні показники. Поєднуючись з різними сполучними засобами, прономінатив *такий* утворює корелятивні пари: *такий* (*така, таке*) – *як*; *такий* (*така, таке*) – *який* (*яка, яке*); *такий* – *що*. Семантична особливість структур з подібними одиницями полягає в тому, що зазначені форманти виражають ад'єктивне значення не у чистому вигляді, а із супровідними відтінками. Так, кореляти *такий* – *як* позначають атрибут через порівняння: *Така правда, як на вербі груші* (УНПП); *Такий господар, як з лика батіг* (УНПП); кореляти *такий* – *який*: вказівка на ознаку здійснюється шляхом порівняння та отождоження ад'єктивів у ГЧ та ПЧ, супроводжуючись наслідковими нашаруваннями: *Яка харч, така й робота* (УНПП); *Який настух, така його й череда* (УНПП); *Який піп, така і його парафія* (УНПП). Відтінки міри та наслідку спостерігаються у конструкціях з парою *такий* – *що*: *Такий добрий урожай, що молотив цілий день, а в'яти нічого* (УНПП); *Тепер такий світ настав, що й піп засвістав* (УНПП). Семантично такі ФН цікаві ще й тим, що реалізують номінативно-експресивне значення як основне, вони насамперед виступають як одиниці оцінного плану, а не номінативного.

Структурною особливістю аналізованих речень є те, що в них завжди функціонують різні суб'єкти в традиційних головній та підрядній частині. Цей фактор не сприяє перетворенню складної конструкції з означальною фразовою номінацією в просту. За трансформації атрибутивна синтаксема, виражена ФН, переходить у позицію предикатної. Пор.: *Яка совість, така й честь — Честь – як совість; честь подібна до совісті; Така правда, як повіське чудо — Правда – як повіське чудо.*

Таким чином, атрибутивна семантика у проаналізованих синтаксичних структурах пов'язана із функціонуванням препозитивних фразових номінацій. За умови заміни цих номінативних одиниць іншими засобами називання ад'єктивне значення поступається місцем предикативному.

ФН, які містять означальну характеристику, можуть мати у своєму складі займенниковий компонент *той*. Предметно-атрибутивне значення цього слова сприяє виникненню подвійного тлумачення всього номінативного блока.

Для вираження ознаки прономінатив *той* утворює такі корелятивні пари: *той* – *який*, *той* – *хто*, *той* – *що*, *той* – *котрий*, *той* – *де*. Саме від типу корелятивів залежить домінування тієї чи тієї семантики. У ФН з парами *той* – *хто*, *той* – *що* більш чітко виражене об'єктне значення; кореляти *той* – *який*, *той* – *котрий* активізують атрибутивне. Наприклад: – *І розміром як циганська [голка], куди більша за **ту, що** нею мамі гудзики вам до штанів пришивають* (О. Гончар); «...*Чините їм всякі кривди, кажете їм робити не тільки в панські дні, але й в **ті, які** належать їм по праву*» (Г. Хоткевич).

Специфікою функціонування займенника *той* в означальних ФН є те, що він поєднує у собі дві властивості: 1) виступає засобом уникнення тавтології, заступаючи позицію іменника (тобто субстантивується); 2) містить атрибутивну характеристику.

Обов'язковою умовою реалізації ад'єктивного значення корелятом *той* у ФН є наявність у попередньому контексті іменника, який, з одного боку, замінюється прономінативом *той*, а з другого – разом із ним утворює сполуку, зміст якої розкриває традиційна підрядна частина. Наприклад: *Навіть чорнявенький Алі із застави гаряче запевняє, що **кораблик** зовсім схожий на **той, що** вони його з татком*

якось бачили з вишки в бінокль (О. Гончар) — Навіть чорнявенький Алі із застави гаряче запевняє, що кораблик зовсім схожий на **кораблик**, що вони його з татком якось бачили з вишки в бінокль; Навіть чорнявенький Алі із застави гаряче запевняє, що кораблик зовсім схожий на **той кораблик**, що вони його з татком якось бачили з вишки в бінокль; Хіба я можу вневним бути, що не відхиляться двері... ..не почнуть виходити люди... всі **ті**, що складала у моє серце, як до власного сховку, свої надії, гнів і страждання або криваву жорстокість звіра (М. Коцюбинський) — ...**всі люди**...; **всі ті люди**... Поряд з власне-номінативною функцією атрибутивні ФН з корелятом *той* можуть реалізовувати також номінативно-поширювальну, наприклад: *Як хотіла б вона зараз стати чаклункою, однією з **тих**, що зналися на магії, мали доступ до сил таємничих, що нібито вміли повертати надію навіть безнадійним!*.. (О. Гончар); *І встають у пам'яті дороги, **Ті**, що довелося нам пройти*... (В. Симоненко).

Таким чином, ФН з атрибутивною семантикою мають у своєму складі прономінативи-кореляти *той, такий*, які разом з підрядною частиною виражають ознаку.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові / С. П. Бевзенко. – К. : КДПІ, 1987. – 79 с.
2. Безобразова Л. Л. Местоименно-союзные сложноподчиненные предложения в русском литературном языке второй половины VIII века: автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук. 10.02.01 / Л.Л. Безобразова. – К., 1979. – 24 с.
3. Белошапкова В. А. Сложные предложения в современном русском языке (Некоторые вопросы теории) / В. А. Белошапкова. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.
4. Белошапкова В. А. Современный русский язык : Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
5. Буров А. А. Сложноподчинённое предложение и фразовая номинация / А.А. Буров // Синтаксические связи, строение формантов и семантические отношения в сложном предложении. – Калинин, 1985. – С. 18 – 27.
6. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н.С. Валгина. – М. : Высш. шк., 1991. – 432 с.
7. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
8. Загнітко А. П. Принципи формальної і смислової організації складного речення / А.П. Загнітко // Нариси досліджень у галузі гуманітарних наук в пед.вузі: зб. наук. та науково-метод. праць. – Горлівка : ГДПІМ, 1997. – Вип. III. – С. 239 – 247.
9. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. ... доктора філол. наук. – Тернопіль, 1993. – 382 с.
10. Сучасна українська мова. Синтаксис. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Огарско Тетяна Анатоліївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: семантико-синтаксичний аспект вивчення синтаксичних одиниць.

КОМУНІКАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ АТРИБУТИВНИХ ПРИІМЕННИКОВИХ СКЛАДНОПІРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ПОСТПОЗИТИВНОЮ ПІРЯДНОЮ ЧАСТИНОЮ

Валерій ОРЕХОВ (Маріуполь)

Стаття присвячена вивченню комунікативної будови атрибутивних приіменникових складнопірядних речень з лексично вираженою та лексично не вираженою темою. Розглядається залежність актуального членування зазначених складнопірядних конструкцій від їхньої організації у формально-синтаксичному та семантичному аспектах.

Ключові слова: тема, рема, комунікативний, ярус.

The article is devoted to analyze communicative structure of the attributive by-substantive complex sentences with lexically expressed and lexically not expressed theme. The author considers depend actual dismemberment the complex sentences of their formal-syntactical and semantic structure.

Key words: theme, rheme, communicative, layer.

Вивчення комунікативної організації складного речення належить до актуальних питань сучасної лінгвістики. Комунікативна структура поліпредикативних конструкцій, внаслідок багатоплановості їхньої функціональної перспективи, відзначається складністю, і уявлення про неї різняться залежно від поглядів на природу актуального членування речення, підходів щодо виділення компонентів актуального членування тощо (пор. роботи І.П. Распопова, О.А. Крилової, Г.О. Золотової). Особливо проблематичним, на наш погляд, є дослідження повного спектру комунікативної організації складного речення – від першого ярусу членування до глибинних ярусів актуального членування.

Метою нашої роботи є розгляд комунікативної структури атрибутивних приіменникових складнопірядних речень комунікативно розчленованого та комунікативно не розчленованого типів, простеження залежності їхньої комунікативної організації від ознак формально-синтаксичного та семантичного характеру.

В атрибутивних приіменникових складнопірядних реченнях з постпозитивною підрядною частиною тематичний компонент може як мати лексичне вираження, так і бути лексично не вираженим.

У реченнях з лексично вираженою темою комунікативне навантаження розподіляється таким чином, що підрядна частина виконує функцію реми складного речення (самостійно або, рідше, разом з субстантивом) [3, с. 64].

Одним із визначальних чинників, що впливають на входження субстантива до складу тематичного компонента, є функціональний різновид підрядної частини [1]. Так, у складнопірядних конструкціях з атрибутивно-видільними відношеннями межі актуального і граматичного членування збігаються. Порядок частин у них і місце розташування опорного субстантива визначається функцією підрядного